ברוכים הבאים לגן לאומי מצדה

מצדה הונצחה ברשימת אתרי מורשת תרבות עולמית מטעם ארגון אונסקו בשנת 2001: הנצחה זו מבטאת את ערכה האוניברסלי היוצא מן הכלל של מצדה הראוי להגנה למען האנושות.

החלטת אונסקו מעלה על נס ערכים הגלומים באתר, שלפיהם, מצדה, המעוז האחרון של לוחמי חירות יהודיים מול הצבא הרומי, מסמלת את אחריתה של ממלכת יהודה בסוף ימי בית המקדש השני ואת חורבנה האלים. מצדה נבנתה כמכלול ארמון–מבצר בסגנון הרומי הקדום במזרח על ידי הורדוס, מלך יהודה. המחנות, הביצורים וסוללת התקיפה שלמרגלות מצדה, מהווים את מערכת המצור הרומית השלמה ביותר ששרדה עד ימינו.

האירועים הטראגיים בימיהם האחרונים של המורדים שהשתכנו במצדה, הופכים אותה לסמל של זהות תרבותית יהודית ובאופן אוניברסלי יותר **לסמל של המאבק האנושי המתמיד בין דיכוי לחירות.**

גיאוגרפיה

הר מצדה – הממוקם בשוליו המזרחיים של מדבר יהודה, בסמוך לחוף ים המלח, בין סדום לעין גדי – הנו גוש שהתרומם וניתק ממצוק ההעתקים. למרגלותיו מתחתרים נחל בן יאיר ממערב ונחל מצדה מדרום וממזרח. פסגת ההר שטוחה, אורכה כ–650 מ', רוחבה המרבי כ–300 מ' וגובהה כ–450 מ' מעל פני ים המלח. ממזרח למצדה – מישור החוואר, החרוץ בערוצים רבים, תוצר של משקעי ימת הלשון הקדומה.

מצדה קרובה לשתי דרכים עתיקות: דרך שחצתה את מרכז מדבר יהודה והוליכה אל מואב הדרומית, שבעבר הירדן המזרחי; ודרך שחיברה בין אדום, מואב והערבה לעין גדי ולירושלים.

מיקומה של מצדה הרחק ממקום יישוב וביצוריה הטבעיים הם שהקנו לה את יתרונה כמקום מבצר בתקופת בית שני.

הנחיות התנהגות ובטיחות

- השהייה בהר מותרת בשעות הביקור בלבד.
- בשעות החשכה השהייה מותרת בחניונים המאושרים בלבד (בית הארחה וחניון לילה פתוח במזרח; וחניון לילה מוסדר ובתשלום במערב).
- אין לסטות משבילים מסומנים, אין לטפס על הקירות ואין לפגוע בעתיקות.
- אין להתקרב לשפת המצוק. היזהרו מדרדור אבנים.
- לתשומת לבכם, קיימים באתר מקומות מסוכנים! ההורים מתבקשים להשגיח על ילדיהם.
- טרם עלותכם להר הצטיידו במים והרבו בשתייה. מומלץ לחבוש כובע ולנעול נעליים נוחות להליכה.
- יש להישמע להוראות עובדי רשות הטבע והגנים ולשילוט.
- אין להשאיר כלי רכב בחניון לאחר סגירת האתר.
- ההנהלה אינה אחראית לדברי ערך אשר הושארו ברכב.
- אין להעלות מזון להר – ישנם אזורים המיועדים לעריכת פיקניקים בכניסות לאתר.
- אין להכניס חיות מחמד לאתר – לרשותכם מכלאות בכניסות לאתר.

נגישות לאנשים עם מוגבלות

גן לאומי מצדה כולו – המבואות המזרחית והמערבית, כולל החיזיון האור קולי ובמת ההר – מותאם לביקורי אנשים עם מוגבלויות תנועה, ראייה ושמיעה. ההתאמות לאנשים עם מוגבלות נעשו בסיוע **המוסד לביטוח לאומי – הקרן לפיתוח שירותים לנכים.**

רכבל

כתיבה: גיא שטיבל, אורית שחם–גובר, אסתי בן חיים
ייעוץ: אהוד נצר; **עריכה לשונית:** נועה מוסרו
מפות: שלום קוולר; **צילומים:** ארכיון רשות הטבע והגנים; המכון לארכיאולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

© הוצאת רשות הטבע והגנים

תולדות מצדה

מקורות

חוקרי מצדה התברכו בחיבורו של יוספוס פלאביוס (יוסף בן–מתתיהו), היסטוריון יהודי בן המאה הראשונה לסה"נ, שנשבה בידי הרומאים ובזמן כיבוש מצדה ישב ברומא והקדיש עצמו לתיאור קורות המרד. על אף הוויכוח שניטש על מידת הדיוק בדיווחיו, נדמה כי עיקרי הדברים מצאו חיזוק בחפירות במקום. שמה של מצדה נזכר בשטר גט שנחשף בוואדי מורבעאת בתעתיק הארמי "מצדא" (המצד).

תקופת החשמונאים

על–פי כתבי יוספוס, את המבצר הראשון במצדה בנה "יונתן הכהן הגדול", אשר זוהה עם המלך החשמונאי אלכסנדר ינאי (103–76 לפסה"נ), שמטבעותיו נתגלו בחפירות. יש חוקרים הנוטים להזהות עם יונתן אחי יהודה המקבי שהתמנה ככוהן גדול (152 לפסה"נ). עד כה לא נתגלו במצדה שרידים שניתן לשייכם בבירור לימי החשמונאים.

התקופה ההרודיאנית

הורדוס, שמלך בין השנים 37–4 לפסה"נ, עמד על יתרונותיו האסטרטגיים של המקום, ובחר במצדה כמקום מפלט מאויבים מבית ומחוץ וכבית נופש לחורף. במהלך שלטונו פותחה מצדה והוקמו בה ארמונות פאר ומתקני תענוגות לצד מחסנים מצוידים היטב, מערך בורות מים וחומת סוגרים.

לאחר מות הורדוס (4 לפסה"נ) ועם סיפוח יהודה לאימפריה הרומית (בשנת 6 לסה"נ), הציבו הרומאים חיל משמר קטן במצדה.

תקופת המרד

יוספוס מספר כי אחד האירועים הראשונים שהתרחשו עם פרוץ המרד הגדול כנגד הרומאים (66 לסה"נ), היה כיבוש מצדה בידי הסיקריים, שנקראו כך על שם החרב הקצרה המעוקלת – סיקה – שנשאו על גופם. בראשם עמד מנחם בן יהודה הגלילי. הרכב קהילת המורדים ששהו במצדה היה מגוון, והיו ביניהם כנראה גם מבני קהילות האיסיים והשומרונים. אחרוני המורדים שעזבו את ירושלים לאחר חורבנה (בשנת 70 לסה"נ) נמלטו למצדה, וביניהם אלעזר בן יאיר, שהפך למפקד ההר.

המורדים ניצלו את חומת הסוגרים ואת חלק מהארמונות שהותיר אחריו הורדוס למגורים. הם הקימו מבני דת, דוגמת בית כנסת ומקוואות, וניהלו במקום חיי קהילה, ששרידיהם החומריים הרבים נמצאו בחפירות.

המצור

לפי יוספוס, נותרה מצדה הנקודה המורדת האחרונה ביהודה. הלגיון הרומאי העשירי, בפיקודו של הנציב פלביוס סילווה, בא מירושלים למצדה וניסה לכבשה באמצעות הטלת מצור. במהלך שנת 73 או 74 לסה"נ, התפרסו סביב מצדה כוחות הלגיון בתוספת חיל עזר, שמנו כ–8,000 חיילים. אלה התמקמו בשמונה מחנות, הקימו דייק (חומת מצור), וניגשו לכיבוש מצדה באמצעות בניית סוללת עפר הנתמכת בקורות עצים, על גבי הדרדרת הטבעית בצד מערב. יהודים שנשבו הובילו מים, ככל הנראה מעין גדי, כמו גם מזון, כדי לספק את צורכי הצבא.

המצור נמשך כמה חודשים ושיאו היה בחודש ניסן, עת הועלה מגדל מצור אשר קעקע את החומה. המורדים הקדימו את החיילים הרומאים והקימו חומת עץ ועפר מאולתרת אשר הועלתה באש בידי הרומאים. יוספוס מספר, שבעת שאפסה תקוות הנצארים נשא אלעזר בן יאיר שני נאומים שבהם שכנע את הנצורים, 960 איש, כי מוטב לשלוח יד בנפשם מאשר לחיות חיי קלון והשפלה כעבדים בידי הרומאים. תיעוד המעשה מופיע בספר "מלחמת היהודים" ("מלחמות" ז' ט' א'):

"... ויבחרו בגורל עשרה מתוכם אשר ישחטו את כולם. וכל אחד השתדע על האדץ ליד אשתו ובניו ההרוגים וחיבק בודעותיו ופשט בדעון את עוארו לשחיטה בידי האנשים אשר מלאו את המעשה הנודא הזה. והאנשים האלה שחטו את כולם בלא דעד. ואחרי כן הפילו גודל ביניהם למען ישחטו הנלכד בגורל את תשעת חבריו ואחרי המיתו את כולם ירדוף נפשו בכפו... ככה מתו כולם באמונה כי לא השאירו אחריהם נפש חיה למשוך בעול הרומאים... ולמחרת עלו הרומאים אל מצדה. וכאשר מצאו את המון ההרוגים לא שמחו הפעם על אשר ראתה עינם באויביהם. כי אם השתוממו על רוחם ועצתם הנאדרה. אשר עחקה למוות ולא שבה אחור מהמעשה הגדול הזה."

לפי יוספוס, שתי נשים וחמישה ילדים הסתתרו בבורות שבעל ההר והם אלה שסיפרו לרומאים את קורות אותו הלילה, בט"ו בניסן, היום הראשון של פסח.

יעל

עם נפילת מצדה נסתיים כיבושה של ארץ יהודה כולה בידי הרומאים. במצדה נותרה יחידת חיל עזר רומית עד לראשית המאה השנייה לסה"נ.

התקופה הביזאנטית

לאחר עזיבת הרומאים שממה מצדה לכמה מאות שנים. במהלך המאה ה–5 לסה"נ, בתקופה הביזאנטית, כחלק מתופעת ההתיישבות הנזירית במדבר יהודה, הוקם במקום מנזר מתבודדים (לָאורה). יש המזהים את המנזר במצדה עם מנזר 'מרדא' הנזכר בספרות אבות הכנסייה. נראה שעם עליית האסלאם, במאה ה–7 לסה"נ, חדלה הקהילה להתקיים.

תודות המחקר

לאחר התקופה הביזאנטית שקעה מצדה בתהומות הנשייה של ההיסטוריה עד למאה ה–19. הראשונים שזיהו את מצדה עם הצוק, שכונה בפי הערבים, 'א–סבה', היו האמריקאים רובינסון וסמית (1838); והראשונים שהעפילו אל ההר היו וולקוט וטיפינג (1842). מבין החוקרים נציין את: וורן, שעלה להר ממזרח (1867); קונדור, שתיאר ומיפה את האתר וסביבתו (1875); סנדל, שגילה את מערכת המים (1905); ושולטן, שחקר בעיקר את מערכת המצור הרומית (1932).

מצדה הייתה מוקד הזדהות לתנועות הנוער החלוציות הציוניות בתחילת המאה העשרים ובעיקר בשנות ה–40. התרגום העברי, בידי שמחוני, של "תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים" ליוספוס (1923) והפואמה "מסדה" שכתב למדן (1927), קירבו את מצדה ללב היישוב והנוער בארץ. במיוחד היה זה שמריה גוטמן שהפך את מצדה לסמל וההביל סיורים רבים למקום. יחד עם מיכה לבנה וזאב משל גילה מחדש את הארמון הצפוני ואת תוואי שביל הנחש (1953). בשנים 1955–1956 נערכו סקרי חפירה, בעיקר בצפון ההר ובמערכת המים, אשר הובילו להקמת משלחת החפירות הגדולה מטעם האוניברסיטה העברית בירושלים. המשלחת, בראשות יגאל ידין, חפרה באתר ביסודיות בשנים 1963–1965. בחפירות נחשפו מרבית מבני מצדה ואלפי ממצאים במצב השתמרות מעולה, הפורשים תמונה נדירה של התרבות החומרית של סוף ימי בית שני.

במהלך החפירות שומרו ושוחזרו מבנים רבים ולאחר פעולת הכשרה נפתח גן לאומי מצדה לקהל (1966). בניית הרכבל (1971) וסלילת כביש ירושלים–ים המלח הגבירו את זרם המבקרים.

מחקרה של מצדה נמשך, ומאז תום החפירות פורסמו ספרים ומאמרים רבים על האתר. לאחר עונה קצרה של חפירות על ההר בשנת 1989, בידי אהוד נצר, חודשי, משנת 1995, החפירות מטעם האוניברסיטה העברית בירושלים במסגרת פרויקט הפיתוח הגדול במצדה שבוצע במימון משרד התיירות ובאמצעות החברה הממשלתית לתיירות. נערכו כמה עונות חפירה על ההר, בניהולם של אהוד נצר וגיא שטיבל, וכן נערכה עונת חפירה אחת, בניהולו של גדעון פרסטר, במחנה ז' של הצבא הרומי ובסוללת המצור.

פעולות שימור ושחזור מתבצעות במצדה על–ידי רשות הטבע והגנים.

סוללת המצור הרומית

מידע

גן לאומי מצדה כולל את הר מצדה ותעתיקותיו, מבואת כניסה מזרחית ומערך כניסה מערבי. השטח הכולל של הגן הוא 3,400 דונם, ובתחומו נמצאים אכסניית נוער ושני חניוני לילה.

המבואה המזרחית – במקום תצוגה ארכיאולוגית, סרטון, דגם ההר וסביבתו, קופה לרכישת כרטיסי כניסה לאתר ולרכבל, שירותים, מזנונים, חנות מזכרות, חניה תת–קרקעית לרכב פרטי ושירותי עזרה ראשונה. ניתן לעלות להר באמצעות רכבל (3 דקות) או ברגל כ–45 דקות) ב"שביל הנחש".

בית ההארחה של אנ"א – במזרח מצדה (פרטים בטלפון: 08–9953222 או בפקס: 08–6584650).

כניסה מצד מערב – קופה, שירותים ומזנון. ניתן לעלות להר ברגל, בשביל מוסדר העובר על גבי סוללת המצור הרומית (כ–15 דקות). החיזיון האור קולי "אל מול מצדה" מתקיים בתיאטרון פתוח במערב מצדה בחודשים מרס עד אוקטובר, בימים ג' ו–ה'. פרטים במרכז מבקרים ערד (08–9954409) ובמשרדי האתר, טלפון להזמנות: 08–9959333. ההגעה למופע האור קולי אפשרית דרך העיר ערד בלבד. יש להגיע למופע חצי שעה לפני מועד תחילתו. כביש הגישה למופע נסגר עם תחילת המופע.

שעות פתיחה ושעות פעילות הרכבל:

אפריל–ספטמבר: 08:00 – 17:00
אוקטובר–מרס: 08:00 – 16:00

בימי שישי ובערבי חג נסגר האתר שעה אחת מוקדם יותר (בערב יום כיפור נסגר האתר בשעה 12:00). ביום כיפור האתר סגור.

האתר נפתח לעלייה ברגל כשעה לפני הזריחה. מומלץ לוודא את שעת הזריחה בטלפון לפני ההגעה.

אין כביש המחבר בין מזרח מצדה למערבה. זמן הנסיעה מצד לצד הוא כשעה ורבע.

טלפון האתר: 08–6584207/8, **פקס:** 08–6584464
כתובת דואר אלקטרוני: gl.masada@nature-parks.org.il

החיזיון האור–קולי "אל מול מצדה"

החיזיון האור–קולי מתקיים בתיאטרון פתוח במערב מצדה. המופעים הקבועים מתקיימים בחודשים מרס עד אוקטובר:

במרס–אוגוסט מתקיימים המופעים בימים ג' ו–ה' בשעה 20:00.

בספטמבר–אוקטובר מתקיימים המופעים בימים ג' ו–ה' בשעה 21:00.

ניתן להזמין, בתיאום מראש, מופעים במועדים אחרים (לקבוצות בלבד).

ניתן להזמין, בתיאום מראש, אוזניות לתרגום סימולטני לחמש שפות: אנגלית, צרפתית, גרמנית, ספרדית ורוסית.

לפרטים נוספים ולהזמנות טל': 08–9959333.

ההגעה למופע האור–קולי אפשרית דרך העיר ערד בלבד. אין דרך גישה למופע האור–קולי למגיעים מכיוון ים המלח. יש להגיע למופע חצי שעה לפני מועד תחילתו. כביש הגישה למופע נסגר עם תחילת המופע.

מבקרים יקרים,

אנו מקווים שנהניתם מביקורכם בגן לאומי מצדה. גן לאומי מצדה הוא רק אחד מהאתרים היפים הפזורים באזור ים המלח. נשמח לראותכם באתרינו הנוספים באזור:

ממשית – בגן נראים שרידי העיר הנבטית–הרומית העתיקה ממשית.

תל ערד – בגן נראים שרידי העיר ערד מהתקופה הכנענית, וכן שרידי מבצר מהתקופה הישראלית. מראש התל תצפית מרהיבה על סביבות ערד.

עין גדי – שמורת טבע עין גדי היא ללא ספק מהמרשימות ומהחשובות שבשמורות הטבע בארץ. בשמורה שפע של בעלי חיים וצמחים, בהם יעלים ושפנים רבים. מעיינות המים המתוקים שבעין גדי משכו אליהם מתיישבים גם בימי קדם, ושרידי ההתיישבות, כולל בית כנסת עתיק, נראים בגן לאומי עתיקות עין גדי.

קומראן – בקומראן נמצאו "המגילות הגנוזות", יצירות ספרותיות עבריות בנות 2,000, כולל ספרים מהמקרא. במקום נראים שרידי היישוב וניתן לצפות בחיזיון אור–קולי המספר את סיפורה של קומראן.

עיינות צוקים (עין פשחה) – נווה מדבר על רקע הרי מדבר יהודה ממערב וים המלח ממזרח. שפיעת המעיינות המתוקים יצרה סבך צמחייה שמהווה בית גידול לשפע בעלי חיים.

עובדי רשות הטבע והגנים ישמחו לצייד אתכם בעצה טובה ובהמלצה לטיול בטל': 1–800–54–6666 ובאתר האינטרנט www.parks.org.il

באתר זה ניתן לרכוש את כרטיס ה- מעטפן
המנוי השנתי לגנים הלאומיים ולשמורות הטבע
כל ההכנסות קודשו לשמירת הטבע והארצות
שח-ירוק שירות מידע 1-800-546666
www.parks.org.il

גן לאומי מצדה, טל': 08–6584207/8

מסלול הביקור במצדה

כיום ניתן לעלות למצדה בשלוש דרכים: שתיים **ממזרח** (מכביש 90) – ברכבל מהמבואה המזרחית או ברגל בשביל הנחש; **וממערב** – בשביל הסוללה (הגעה מערב).

תיאור מסלול הסיור מכוון לעולים להר מן המזרח (ברכבל ובשביל הנחש). לעולים מצד מערב (דרך הסוללה) מומלץ להגיע לסככות שעל-יד הכנסייה **(24)**, ומשם לחבור למסלול הביקור.

"שער שביל הנחש" (1) – הליכה על גשר המצוק, היוצא מנקודת ההורדה של הרכבל, מובילה אל "שער שביל הנחש". מימין לגשר יורדות מדרגות לעבר בור מים ולעבר קצהו העליון של שביל הנחש.

קירות השער מעוטרים בטיח מכויר (סטוקו) ולרגליהם הספסלים המקוריים המטויחים ששימשו את השומרים ואת הממתינים להיכנס. ריצוף האבן של תא השער נועד למנוע את פגיעת הפרסות של פרדות ההובלה שהגיעו להר. בשער נבחין לראשונה **בקו השחזור השחור** המסמן את גובה ההשתמרות של השרידים המקוריים.

מן השער יוצא שביל לעבר **סככות** שבהן מוצגת מפת תבליט של פני ההר ומסלולי הביקור. משם נפנה שמאלה לשביל המוביל לעבר המכלול הצפוני.

המחצבה (2) – שמשמאל לשביל, סיפקה חומר גלם להקמת המבנים בימי הורדוס – סלע דולומיט קשה ועמיד. המיצאות מצדה לאורך השבר הסורי-אפריקאי גרמה לסידוק רב במסלע והקלה על החוצבים. עם סיום החציבה, שימשה המחצבה כעין חפיר יבש שהקשה על הכניסה למכלול הצפוני.

הבנייה המסיבית של הורדוס הצריכה כמויות אבן גדולות, שסופקו מכמה מחצבות מקומיות ומכריית בורות המים. נראה שהמרכיבים האדריכליים, דוגמת העמודים, כותרותיהם והכרכובים, העשויים אבן חול, הובאו למקום מוכנים. סימני הסתתים בעברית על פני אלמנטים אלה מלמדים על מוצא הסתתים.

סמוך למחצבה ומימין לשביל נמצא בניין מגורים מפואר **(3)**, שמיקומו, בכניסה הראשית למכלול הצפוני מעיד כי שימש, כנראה, **למגורי מפקד ההר**. במרכז המבנה חצר מוקפת חדרים, שחלקם עוטרו בציורי קיר צבעוניים. במהלך המרד התגוררו במבנה משפחות מורדים.

נצא מהמבנה ונפנה ימינה במעלה המוביל **לכניסה הראשית** של המכלול הצפוני, הכולל מבני מחסנים, מנהלה, בית מרחץ והארמון הצפוני, שאליו הורשו להיכנס רק אלו שהמלך הורדוס חפץ בייקרם.

נעבור דרך הכניסה ונפנה ימינה, אל חצר פנימית. במזרח החצר – אולם רחב ידיים שהיה מעוטר במקורו בתבליט טיח מכויר, ושימש, כנראה, **אולם קבלת פנים** למבקרים במצדה. במרכזו, **מוצב מודל המכלול הצפוני המשוחזר**. מכאן נשקפת תצפית מרהיבה מזרחה לעבר ים-המלח והרי מואב.

"לשכת המפקד" (4) – הלשכה ממוקמת משמאל לכניסה והיא מורכבת מסדרת חדרים המעוטרים בציורי קיר, שהכניסה אליהם הייתה מבעד לשני עמודים. דומה שהחדרים שימשו לפיקוח על הסחורות ועל הנכנסים למכלול הצפוני.

כמקובל בעולם הקלאסי, עוטרו קירות המבנים המפוארים במצדה **בציורי קיר**. לאחר הכנת התשתית, נצבע הטיח, בעודו לח, בצבעים עזים, שנספגו במהלך התייבשות הטיח – טכניקה המכונה פרסקו. מרבית הדגמים המצוירים הם גיאומטריים וחיקוי שיש, ומיעוטם צמחיים. ניכר כי אמני הורדוס נמנעו מאיור דמויות.

נפנה שמאלה **למכלול המחסנים (5)**.

במרכז המכלול הצפוני בולט, ריכוז חדרים מאורכים המוקפים במסדרונות. אלה 29 מחסנים, שהוקמו בידי הורדוס כדי לאחסן מזון ונשק לעת צרה. את כל הדרוש לחיי הפאר של הארמון.

לפי יוספוס: *"כי שם כונס דגן רב, שהיה מספיק להרבה שנים: שפע של יין ושמן, מזון מכל מיני קטניות ותמרים"* (*מלחמות, ז', ה', ד'*). המחסן, שברצפתו המטויחת נמצאו שלושה בורות איגום, מעיד כי שימש לאחסון נוזלים. יוספוס מטעים כי תנאי היבוש במקום שימרו היטב את המזון, כך שבעת השתלטות המורדים הם מצאו את האספקה במצב תקין *"על אף שעברו כמאה שנה מיום שנאצרו שם..."*.

טעמו המשובח של הורדוס בא לידי ביטוי בתכולת המחסנים, שבהם התגלו קנקני אגירה רבים נושאי כתובות בדיו, תופעה ייחודית בהיקפה. מבין הכתובות שנחשפו במצדה בולט משלוח אמפורות (קנקני יין) אשר נשלח מדרום איטליה, בשנת 19 לפסה"נ, למלך הורדוס בידי הספק לוקיוס לאניוס. יוספוס מספר כי למלך היה מלצר מיוחד ליינות, וכיאה למלך אנין טעם גם הוגש על שולחנו במצדה רוטב דגים (גארום), שיוצר בדרום ספרד. עצמות הדגים שהרכיבו את הרוטב נמצאו דבוקות לפנים הכלי. המלך קינח בתפוחים או בשיכר תפוחים שיובא מקומיי שבאיטליה.

נחצה את מכלול המחסנים דרך מחסן שרצפתו מטויחת ומשם נעלה על גבי גרם מדרגות, ששרידיו המקוריים עדיין נראים, לעבר הארמון הצפוני. לנגד עינינו מזדקר קיר מסיבי מטויח, אשר תחם את הארמון מדרומו. מכאן נעלה אל הדרגה העליונה של הארמון הצפוני.

תצפית – הארמון הצפוני

כותרת קורינתית בארמון הצפוני

הארמון הצפוני (6) – זוהי הפנינה האדריכלית של מצדה ואחד הבניינים המפוארים והנועזים שבנה הורדוס. הארמון בנוי על שלוש דרגות סלע בהפרש גובה כולל של כ-30 מ' ובבניינו נעשה שימוש בקירות תמך מרשימים. הבניין שימש הן לאירוח אורחים רמי מעלה הן להתבודדות המלך, והוא משלב השפעות אדריכליות הלניסטיות ורומיות. המלך ומשפחתו הקרובה התגוררו בדרגה העליונה, בעוד שתי הדרגות התחתונות שימשו לאירוח.

הדרגה העליונה (א6) – דרגה זו שומרה על-פי תכניתה מימי הורדוס: אגף מגורי המלך ומרפסת נוף. מן המרפסת החצי-עגולה, שהייתה בעבר מוקפת עמודים, נשקפת תצפית מרהיבה ונראים היטב שרידי מערכת המצור הרומית והדרך הקדומה צפונה. לבד מן היתרון האסטרטגי בהקמת הארמון בקצה המצוק הבלתי נגיש, הרי שיושביו נהנו מן הצל ומהבריזה. מנקודה זו ניתן להתרשם מהדרגות התיכונה והתחתונה ממבט ציפור. הירידה לדרגות אלה נעשתה בעבר בגרם מדרגות שמוקם במערב הארמון וחרב בחלקו רעידות אדמה.

אגף המגורים, שהכניסה אליו היא מבעד לשני עמודים, כולל ארבעה חדרים ואולם תווך שהיה מקורה. החדרים היו מרוצפים בפסיפס עם דגמים גיאומטריים וקירותיהם עוטרו בציורי קיר. באולם מוצב **מודל הארמון הצפוני המשוחזר**.

בחדר הדרום-מערבי נשתמרה רצפת פסיפס עם דגמי משושים בשחור ולבן. דגם דומה נמצא ברצפת חצר בית המרחץ הגדול. לסגנון זה ישנן מקבילות באיטליה ויש בכך להעיד כי אמני הפסיפס, כמו גם אמני הפרסקו, הובאו על-ידי הורדוס מאיטליה.

נחזור על עקבותינו ונגיע לעבר רחבת הסלע בירידה לדרגה התיכונה **(2ב)** נחלוף על פני בור מים במצוק, נעבור ליד מתקן טבילה מטויח ונראה את מוצאו של גרם המדרגות שהוביל לדרגה העליונה. במרכז הדרגה התיכונה עמד אולם עגול מוקף עמודים, שמהם שרדו רק היסודות. האולם יועד לאירוח ולסעודות. המדרגות התחתונות בירידה לדרגה התחתונה הן מקוריות. גם הדרגה התחתונה **(2א)** נועדה למשתאות ולאירוח, ובמרכזה אולם מוקף סטוויים. אל קיר הסלע הדרומי צמודים עמודים שלראשם כותרות קורינתיות אשר עוטרו במקור בצבע. הקירות החיצוניים של האולם המרכזי טויחו ועוטרו בדגמים מכוירים (סטוקו) בעוד שקירות הפנים עוטרו בפרסקאות בדמות לוחות שיש צבעוניים ובדגמים גיאומטריים.

במזרח המבנה יורדות מדרגות אל בית מרחץ קטן הכולל חדר פושר, חדר קר וחדר חם. כאן נתגלו ממצאים המעידים כנראה על אירועי הלילה האחרון במצדה – שרידים של שלושה שלדי אדם המזהים עם המורדים, שרידי בגדים ומנעלים, חצים וקשקשי שריון רבים. בין הממצאים המצמררים שנחשפו – צמותיה הקלועות של אישה, שהשתמרו להפליא.

מכאן נחזור להמשך המסלול.

בית מרחץ (7).

בתי מרחץ הם חלק בלתי נפרד מהתרבות הרומית. אל בית המרחץ, הבנוי בסגנון רומי, נכנסים דרך **חצר** מוקפת עמודים שנועדה לתרגילי התעמלות. בחצר ישנו **מודל של בית המרחץ**, המדגים את מראהו ואת פעולתו. ניכנס אל **חדר ההלבשה** (אפודיטריום) המעוטר בציורי קיר ובמרצפות אבן ייחודיות. בזמן המרד הותקנו במקום ספסל (הבנוי מחוליות עמודים) ומתקן טבילה. נתקדם **לחדר הפושר** (טפידריום), שציורי הקיר שבו שתמרו להפליא. מימין, פתח המוביל לבריכה המדורגת של **החדר הקר** (פריגידריום). נעבור מבעד לפתח הקשתי המקורי אל **החדר החם** (קלדריום), שרצפתו הייתה כפולה (היפוקאוסט) והיא נשענה על עמודוני חרס ואבן. אוויר חם הוזרם מתחת הרצפה ועלה בצינורות חרס ששולבו בקירות וחימם את החדר, בדומה לעקרון הסאונה היבשה. בפינת החדר שוחזר קטע רצפה וקיר. בסמוך אליהם היה אמבט שאליו הוזרמו מים חמים. במקור עוטר החדר בציורי קיר ובתבליטי סטוקו ותקרתו הייתה קמרון רחב ידיים.

נצא דרך פתח שנפרץ בעבור המבקרים ונחלוף ליד אזור **תנור החימום**. נרד ונפנה ימינה במסדרון המחסנים להמשך המסלול, לעבר **נקודת גילוי "הגורלות"**.

מקום גילוי "הגורלות" (8) – כאן נחשפו **אוסטרקונים** (כתובות על גבי שברי חרס) רבים, ובהם קבוצה מובחנת של שמות, ביניהם "בניאיר", שמו של מנהיג הסיקריים – הקבוצה הדומיננטית בין מורדי מצדה. ידיו קישר קבוצת חרסים זו עם הגורלות שהטילו המורדים בלילה האחרון. חוקרים אחרים רואים באוסטרקונים האלה חלק ממערך הניהול של קהילת המורדים.

מכאן נפנה **לרחבת הכניסה המערבית**, ששימשה צומת מרכזי בתנועה בהר. לכאן הגיע מי שהעפיל במערב ונכנס דרך "שער המים" **(9)**.

מצפה גג בית המרחץ – מומלץ לעלות לגג בית המרחץ הגדול, שדרומית לו נפרש מראה גוש המחסנים הלא-חפורים. נדבכי הקירות מוטלים על צדם כתוצאה מרעידת אדמה (שהתרחשה, ככל הנראה, במאה הרביעית לסה"נ), שהייתה הגורם המרכזי לחורבן המבנים במצדה.

שער המים (9) – בצפון הרחבה נמצא שער המים, שאליו הוביל שביל שעלה מבורות המים העליונים שבמדרון הצפון-מערבי. תעלת מים הוליכה את המים מן השער אל בורות שעל פני ההר.

נחצה את הרחבה לעבר **בניין המנהלה (10)**.

מיקומו של המבנה בסמוך למחסנים, מלמד כי שימש כנראה את אנשי הניהול של הורדוס. בזמן המרד השתכנו במקום כמה משפחות, שהקימו בפינת החצר המרכזית **מקווה טהרה**. לאחר כיבוש האתר התגוררו כאן למשך זמן קצר חיילי חיל המצב הרומי.

נשוב על עקבותינו ונפנה שמאלה לעבר **חדר משמר**, שקירותיו עוטרו בסטוקו ולצדם ספסלים.

הדרך עוברת בסמוך **לבור מים ולמערת אחסון** קדומה, שבה נמצאו שרידיהם של עשרות קנקנים מימי הורדוס. נחלוף בזרוע השמאלית של הגשר אל עבר **מצפה הארמון הצפוני (11)**, שם ניצב **מודל פעיל** המראה את **מערכת אספקת המים** במצדה. מכאן ישנה תצפית על הארמון הצפוני, על מערכת המים ועל השבילים המעפילים אל ההר. לרגלינו פרוסים שלושה מחנות מצור רומיים והדייק. במבט צפונה נבחין בערוץ **נחל צאלים** ובעין **גדי**.

מערכת המים – מיקומה של מצדה בסביבה המדברית חייב הקמה של מערכת שתספק באורח קבע את צורכי המים של יושבי המקום. הורדוס הקים מערכת מרשימה בהיקפה שהזינה את המתקנים שנבנו בימיו על ההר. סכרים שהוקמו בנתיבי הערוצים היטו את מי השיטפונות לתעלות בנויות, שמילאו 12 בורות מים שנחצבו בשני מפלסים במדרון. הבורות המטויחים אגרו סך 40,000 (!) ממ"ק מים, ומהם הובלו המים באמצעות בהמות משא, דרך שער המים ושער שביל הנחש, אל הבורות על במת ההר.

נחזור במעלה גרם מדרגות ונחלוף בסמוך **למקווה ולבור מים** ששימש מימי הורדוס ועד לתקופה הביזנטית. נפנה לעבר **בית הכנסת (12)**.

מחדר המשמר ניתן לסטות מהמסלול ולהגיע לחלקו הדרומי של בניין המנהלה, שם נבחין במגדל משוחזר, שממנו נשקפת תצפית מקיפה על במת ההר וסביבותיה. בימי הורדוס שימש המבנה **כמגדל שמירה (25)**.

מדרום למגדל מצוי **"קסרקטין" (26)** שנבנה בימי הורדוס לחייליו והיה בשימוש גם בתקופת המרד, עת נוספו לו חדרים רבים, וגם בתקופה הביזאנטית.

בית הכנסת (12) – הבניין הוקם בימי הורדוס אז שימש, כנראה, כאורווה והוסב במהלך ימי המרד לבית כנסת. המורדים הוסיפו שורות ספסלים בהיקף האולם והתקינו חדר נפרד בפינתו. בשני בורות שנכרו ברצפת החדר (אולי "גניזה") נמצאו קטעי גווילים מקראיים ובהם "חזון העצמות היבשות" מספר יחזקאל. על רצפת האולם נמצאה הכתובת "מעשר כהן". זהו אחד מבתי הכנסת הקדומים בהודדים שהתקיימו בסוף ימי בית המקדש השני, שחרב בשנת 70 לסה"נ.

בור המים הדרומי

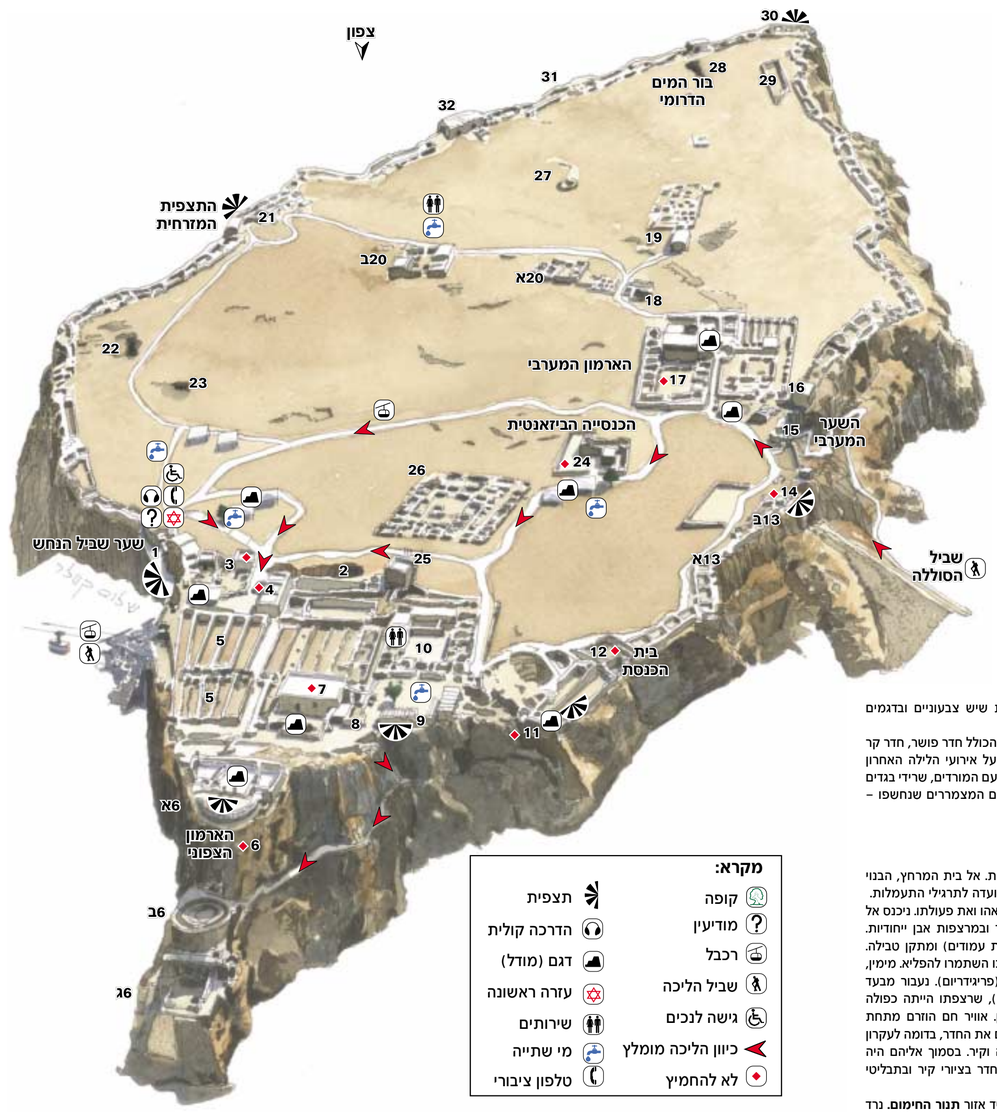

בית הכנסת

דרום מזרח לבריכה, במרכזו חצר ובה בור מים והיא מוקפת חדרים. המורדים הכשירו בניין זה למגורים והקימו בו בריכת טבילה קטנה.

הערה: *לביקור בחלק הדרומי של במת ההר (27-32), יש לפנות דרומה.*

ארמון קטן (2ב) – נמצא סמוך להמשך השביל. תבניתו היא של חצר מרכזית מוקפת חדרים גם בו נמצאו שרידים מתקופת המרד.

השביל יובילנו מזרחה לעבר חומת הסוגרים ולריכוז מבני מורדים – **"המערבות" (21)**. לפנינו מקבץ חדרים גדול הצמוד לצדה הפנימי של החומה. בתקופת המרד שימשו חדרי החומה למגורים ונמצאו בהם ממצאים החושפים בפנינו את אורח חיי היומיום במהלך המרד. בין השאר, נמצאו: בדים, כלי אריגה וטוויה ופריטים קלועים; כלי קרמיקה, זכוכית ועצם; פריטים מעור; כלי אבן ומתכת; מטבעות; תכשיטים; ואף פריטי מזון. אך בולט מכל הוא הממצא הכתוב הרב בעברית ובארמית, המאפשר לנו הצצה נדירה על חיי הקהילה.

נרד בשביל לעבר **נקודת התצפית למזרח**, המותאמת גם לביקור מוגבלי תנועה, ונמשיך בשביל צפונה לעבר **בור המים המזרחי (22)** שבתחתית המדרון. הבור מנקז את המחצית הצפונית של במת ההר, והרכב הטיח שלו מרמז כי ייתכן שנחצב עוד בימי החשמונאים. אל הבור הובילה תעלה מטויחת שיצאה משער "שביל הנחש". הבור הוכשר מחדש לשימוש בתקופה הביזאנטית.

נמשיך לאורך חומת הסוגרים ומשמאל לשביל נבחין **במערת מגורים ביזאנטית (23)**, הנמצאת במכתש ששימש כנראה במקור כמחצבה. הנזירים התבודדו במהלך השבוע בתאים ובמערות, ובסופי השבוע נהגו להתכנס לאכילה ולתפילה משותפת בכנסייה.

מכאן נחזור לכיוון **היציאה** דרך **"שער שביל הנחש" (1)**, שלידו תורן דגל.

מגדל קולומבריום עגול (27) – נעזוב את השביל מדרום לארמון הקטן (2ב'), לעבר מבנה קולומבריום מעוגל. המגדל, שנבנה בימי הורדוס, שימש לגידול יונים בקומתו התחתונה וכמגדל שמירה בקומתו העליונה.

תא התבודדות ביזאנטי – בדרום ההר, ממזרח לבריכת השחייה, ממוקם תא התבודדות בן שני חדרים.

בריכת שחייה (29) – הורדוס בנה במצדה בריכת שחייה רחבת ידיים, שדופנותיה וקרקעיתה מטויחות וגרם מדרגות יורד לקרקעיתה. בניית בריכה באזור כה שחון, בקיבולת 550 מ"ק, מעידה על החשיבות שייחס הורדוס לתרבות הרחצה.

המצודה הדרומית (30) – בימים עברו ניתן היה להעפיל למצדה במעלה המצוק הדרומי. זו כנראה הסיבה להקמת המצודה בנקודה זו, אשר פיקחה על המתקרבים מדרום. במקום ישנה תצפית נהדרת על נחל מצדה, ים המלח, הדייק ומחנות המצור. ממחנה ח' הרומי, שבנבה על המצוק שמדרום, אפשר היה להשקיף על במת ההר.

בור המים הדרומי (28) – המאמץ האדיר והידע הרב שהושקעו בבניית בורות המים במצדה מודגמים בבור מים גדול זה, גרם של 64 מדרגות חצובות מובל אל חלל הבור, שקיתותיו טויחו בשכבות רבות. על הקיר שמשמאל למדרגות כתובת המאזכרת ביקור של קבוצה מתנועת נוער במצדה בשנת 1941.

חומת הסוגרים הדרומית והשער הדרומי (31) – נפנה צפונה אל קטע מחומת הסוגרים, הכולל מבנה **שער** מרוצף אבן שהוביל לבור מים גדול ולמערות שנפערו במצוק הדרומי. נסמכים אליו מגדל וסוגר מקוריים שבהם נמצאו **מקווה טהרה (32)**, מתקני אחסון לדגים ותנורי אפייה. מגג המגדל נשקפת תצפית מרהיבה לנחל מצדה ולעבר ים המלח והרי מואב.

המשך הליכה צפונה ישיבנו לריכוז מבני מורדים – **"המערבות" (21)** ולשביל המודרני המוביל לעבר **"שער שביל הנחש" (1)**.

המבואה המזרחית

פסיפס בכנסייה הביזאנטית

קיר בכנסייה הביזאנטית

הכנסייה הביזאנטית (24) – מרכזו של מנזר המתבודדים הביזאנטי הוא בניין הכנסייה, שהשתמר היטב. נחלוף מבעד **לחדר המבוא**, בעל פסיפס לבן, לעבר **האולם המרכזי**. האולם רוצף בפסיפס צבעוני והקירות עוטרו בדגמים שעוצבו מחרסים ומאבנים ששוקעו בטיח. קצה האולם, המעוצב כאפסיס (קיר מעוגל), השתמר למלוא גובהו ובמרכזו חלון שזגוגיותיו נמצאו בחצר. ניתן עדיין להבחין בחורי סורגיו. כאן היה המזבח ומתחתיו נחצב בור שאולי שימש לקבורה או שמירת שרידים. מרחב זה היה תחום בסורג שיש מעוטר. גג הכנסייה כוסה ברעפי חרס, שנמצאו בעשרותיהם במקום. בחדר המערבי רצפת פסיפס זבה דגמים צמחיים ומדליונים של פיות ושל סל לחם הקודש. סביב חצר הכנסייה חומת אבן נמוכה ובתחומה נמצאו כמה מבני משק. גג הכנסייה נוקז במרזבים מטויחים שהוצמדו לקירות החיצוניים.

נקודת הפריאה (14) – מעל הסוללה הרומית בולט חסרונה של חומת הסוגרים, שנהרסה במהלך המצור. בחודש ניסן בשנת 73 או 74 לסה"נ העלו הרומים מגדל מצור שגישר על הפרש הגובה בין ראש הסוללה לראש המצוק והחומה. בזמן המצור הופנז האזור בידי מכונות הארטילריה הרומיות, ועל כך יעידו הקליעים וראשי החצים שנמצאו במקום. המורדים התגוננו באמצעות אבני דרדר גדולות. קעקוע החומה ושריפת חומת העץ והעפר שהוקמה בידי המורדים מבפנים, הביאו להכרעה הצבאית. מן המגדל המשוחזר נבחין בחומת המצור ובמחנות הרומיים, בהם מחנה ו', שבו שכן מפקד הלגיון העשירי.

השער המערבי הביזאנטי (15) – שער אבני הגזית שהוקם בקצה השביל שהעפיל אל מצדה, על גבי הסוללה, בתקופה הביזאנטית, ונמצא בשימוש העולים מהסוללה עד היום.

לביקור **במערכת בורות המים** ניתן לצאת דרך השער הביזאנטי, לרדת בשביל הסוללה מערבה כ-75 מ', ובסמוך לתחילתו לפנות ימינה בשביל משולט. אורך השביל מהשער הביזנטי ועד בורות המים הוא כ-500 מ'.

מגדל "הבורסקי" (16) – בקטע חומת הסוגרים שממערב לארמון המערבי מזדקר מגדל, שבקומת הקרקע שלו נחשף מתקן תעשייתי לעיבוד עורות.

הארמון המערבי (17) – הארמון המערבי, המבנה הגדול ביותר במצדה (3,700 מ"ר), נבנה במהלך שלטונו של הורדוס. אל גרעין הארמון הקדום הוצמדו אגפי שירותים, משמר ומחסנים. מימין לכניסה נמצא **מודל מבנה הארמון המשוחזר**. ניכנס מבעד לחדר-כניסה, שבו ספסלים ותבליטי סטוקו. נחצה חצר מוארכת מטויחת, שתעלת מים נמצאת בצדה המזרחי. נעבור מבעד לשני חדרי כניסה עם ספסלים, לעבר חצר מרכזית מטויחת היטב. בחצר מוצב **מודל גרעין הארמון המפואר**. בחלק זה של הארמון נמצא חדר שזוהה כ"חדר הכס" על שום ארבעה שקעים שהתגלו ברצפתו.

נעלה בגרם המדרגות שבצפון החצר לקומה השנייה, שממנה נשקיף על מכלול רחצה המעוטר בפסיפסים ובתבליטי טיח, ובסמוך לו חדר אירוח, שרצפתו עשויה פסיפס צבעוני מפואר. נרד בגרם המדרגות, נראה משמאל חדר רחצה המכיל שתי אמבטיות ובור מים ונצא לעבר בריכת הטבילה.

למבקרים מוגבלי תנועה ולמלוויהם – ניכנס מבעד לדלת שבמזרח החצר לתצפית מוסדרת על הפסיפס **בגרעין הארמון**. נמשיך מבעד לפתח במערב החצר ונבחין במתקן כיריים גדול ממדים מימי המרד ששימש לבישול. בקצה המחסן נפנה שמאלה לעבר בריכת הטבילה.

בריכת טבילה ציבורית (18) – הבריכה המדורגת נחצבה וטויחה בתקופת המרד. מערך המדרגות הרחב נועד לאפשר טבילה של כמה אנשים בו-זמנית. בסמוך לגרם המדרגות נחשף "חדר הלבשה", אשר בקירותיו גומחות להנחת חפצי הטבולים.

ארמונות קטנים – הורדוס הקים שלושה ארמונות קטנים לצורכי אירוח, שמאוחר יותר שימשו את המורדים.

ארמון קטן (19) – בהמשך השביל דרומה נמצא ארמון זה שבנייתו כנראה לא הושלמה. בתקופת המרד נבנו סביבו בתי מגורים. בצד המבנה נמצא אולם התכנסות ציבורי, שלאורך קירותיו הוקמו ספסלים ובמרכזו מעין שולחן בנוי (את המבנה כינו החופרים **"בית המדרש"**).

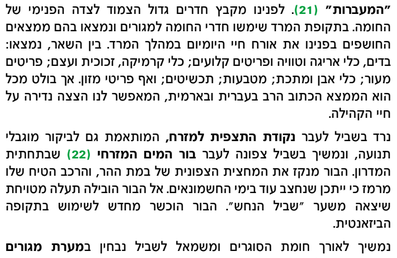
אמפורות מיובאות

מתוך קטלוג התערוכה סיפורה של מצדה, המכון לארכיאולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים, צילם גבי לרון
צילום החפצים באדיבות רשות העתיקות

שרידים של המורדים: כלי אבן